

3 Anishina V.I. *Konstitucionnye principy kak osnova organizacii i dejatel'nosti sudebnoj vlasti.* // *Vestnik KGU im. N.A. Nekrasova.* – 2006. - № 5. - S. 23-27.

4 Kvincinija F.A. *Garantii nezavisimosti sudej: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. Rostov-na-Donu,* 2007 – 28 s.

5 Dunjushkin P.A. *Stanovlenie i razvitie instituta disciplinarnoj otvetstvennosti sudej: istoriko-pravovoe issledovanie: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. Nizhnyj-Novgorod,* 2013 – 32 s.

6 Aulov V.K. *Disciplinarnaja otvetstvennost' sudej: genezis, ponjatie i procedura: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. - M.,* 2012. – 32 s.

7 Ladykina T.A. *Moral'nyj vybor i otvetstvennost' v professional'noj dejatel'nosti sudej.* // *Vestnik Omskogo juridicheskogo instituta.* 2011. № 4 (17), S. 52-57.

8 Gushhina N.A. *Nezavisimost' sudej kak predposylka spravedlivogo i bespristrastnogo pravosudija.* // *Zhurnal rossijskogo prava.* — 2016. - № 5 - S. 151-159.

FTAXP 10.81.45
ӘОЖ 343.91

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.008>

А.Б. Жумадильдинова^{1*}, Н.Б. Калкаева¹
¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: *zhumadildinova.aruzhan@bk.ru, nesibeli77@mail.ru)

АБАЙСЫЗДА ҚЫЛМЫС ЖАСАҒАН ҚЫЛМЫСКЕРЛЕРДІҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Мақалада абайсыз қылмыскерлердің психологиялық ерекшеліктерін қарастырады. Зерттеулер көрсеткендей, абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасағандардың қасақана қылмыс жасағандардан психологиялық ерекшеліктері бойынша түбегейлі ерекшеленетіндігі туралы айтылады. Сондай-ақ, абайсыз қылмыскерлердің бейқамдығы, әсіресе, фрустрация жағдайларына жауапкершіліксіз реакцияларымен, яғни сәтсіздіктер мен шығындар үшін кінәні өздеріне жүктеумен сипатталған кезде, қасақана қылмыскерлерге қарағанда, олардың қайғылы жағдайларда жазадан тыс реакциялармен сипатталатындығы, яғни бәріне басқаларды кінәлау үрдісімен ерекшеленетіндігі көрсетілген.

Мақалада сондай-ақ абайсыз қылмыскерлердің қобалжу деңгейінің жоғары екендігі сипатталған. Бұл қасиетке ие адамдарда өз-өзіне сенімсіздік, күйзеліс жағдайында уайымдауға бейімділік және шамадан тыс өзін-өзі бақылау байқалатындығы айтылған. Оқыс жағдайларды олардың оңай шатастыруы және ұтымды және сабырлы емес, қауіп-қатерге эмоционалды түрде жауап беретіндігі көрсетілген. Мұндай оқиғалардың төтенше жағдайларда тәртіпсіздікке және қателер санының артуына әкелетіндігі айтылған. Мақалада жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктері абайсыз қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуының нақты механизмін анықтайды деген қорытынды жасалады, онда шешуші рөлді зиян келтіру ниеті емес, мінез-құлықтың бұзылуы және экстремалды немесе стресстік жағдайда жіберілген қателіктер атқарады.

Түйін сөздер: көп қырлы тұлғаны зерттеу әдістері, заңға бағынатын азамат, әділеттілік сезімі, ойланбаған теріс әрекеттер, эмоционалды жетілмегендік, инфантилизм, абайсыз қылмыскер.

Жумадильдинова А.Б.¹, Калкаева Н.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: zhumadildinova.aruzhan@bk.ru, nesibeli77@mail.ru)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА НЕОСТОРОЖНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Аннотация

В статье изучаются психологические особенности личности неосторожного преступника. Проведенными исследованиями установлено, что лица, совершившие неосторожные преступления, принципиально отличаются по своим психологическим особенностям от совершивших умышленные преступления. Когда особенно для неосторожных преступников характерны интрапунитивные реакции на ситуации фрустрации, т. е. возложение вины за неудачи, потери на себя, в отличие от умышленных преступников, для которых характерны экстрапунитивные реакции в фрустрирующих ситуациях, т. е. склонность во всем винить окружающих.

Также в статье описывается, что неосторожные преступники характеризуются также высоким уровнем тревожности. Лица, отличающиеся таким свойством, обнаруживают неуверенность в себе, склонность к волнениям при стрессе и избыточный самоконтроль. В экстремальных ситуациях они легко теряются и склонны к эмоциональной, а не рациональной, спокойной реакции на угрозы. Все это приводит к дезорганизованному поведению в аварийной ситуации, увеличению количества ошибок. В статье сделан вывод о том, что психологические особенности личности обуславливают специфический механизм формирования неосторожного преступного поведения, при котором решающую роль играет не намерение причинить вред, а дезорганизация поведения и ошибки в экстремальной или стрессовой ситуации.

Ключевые слова: методики многостороннего исследования личности, законопослушный гражданин, правосознание, необдуманные поступки, эмоциональная незрелость, инфантилизм, неосторожный преступник.

A.B. Zhumadildinova¹, N.B. Kalkayeva¹

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*
(e-mail: zhumadildinova.aruzhan@bk.ru, nesibeli77@mail.ru)

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF THE CRIMINAL OF A NEGLIGENT CRIME

Abstract

This article examines the psychological characteristics of reckless criminals. Research has shown that those who commit reckless crimes differ fundamentally in their psychological characteristics from those who commit intentional crimes. When careless criminals are especially characterized by intrapunitive reactions to situations of frustration, i.e. placing the blame for failures and losses on themselves, in contrast to deliberate criminals, who are characterized by extrapunitive reactions in frustrating situations, i.e. a tendency to blame others for everything.

The article also describes how reckless criminals are also characterized by high levels of anxiety. Individuals with this trait exhibit a lack of self-confidence, a tendency to worry under stress, and excessive self-control. In extreme situations, they easily become confused and tend to react emotionally to threats rather than rationally and calmly. This leads to disorganized behavior in emergency situations and an increased number of errors. The article concludes that psychological characteristics of an individual determine a specific mechanism for the formation of reckless criminal behavior, in which the

decisive role is played not by the intention to cause harm, but by the disorganization of behavior and errors in an extreme or stressful situation.

Keywords: methods of multifaceted personality research, law-abiding citizen, sense of justice, rash actions, emotional immaturity, infantilism, careless criminal.

Kipicne

Қазіргі қоғамда қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрылымында абайсызда жасалатын қылмыстар маңызды орын алады. Мұндай құқық бұзушылықтар көбінесе адамның кәсіби қызметі барысында немесе тұрмыстық жағдайда қауіпсіздік ережелерін сақтамау, немқұрайдылық, жауапсыздық және жеткіліксіз тәжірибе салдарынан туындайды. Ғылыми-техникалық прогрестің қарқынды дамуы, өндірістік процестердің күрделенуі, көлік құралдары мен түрлі техникалық құрылғылардың кеңінен қолданылуы абайсызда жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігін арттырып отыр. Сондықтан мұндай қылмыстардың алдын алу және олардың себептерін анықтау қазіргі криминология мен қылмыстық құқық ғылымының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Криминология ғылымында қылмыскер тұлғасын зерттеу қылмыстың себептері мен жағдайларын анықтаудың, сондай-ақ оларды болдырмаудың тиімді шараларын әзірлеудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Абайсыз қылмыс жасаған тұлғаның мінез-құлқы көбінесе жауапсыздық, қауіпсіздік талаптарын елемеу, тәуекелге бейімділік, сондай-ақ өз әрекеттерінің салдарын жеткілікті дәрежеде бағаламау сияқты қасиеттермен сипатталады. Мұндай ерекшеліктерді талдау қылмыстық мінез-құлықтың алдын алу жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты болып абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаның криминологиялық сипаттамасын анықтау, оның негізгі әлеуметтік-демографиялық және моральдық-психологиялық ерекшеліктерін талдау, сондай-ақ мұндай құқық бұзушылықтардың алдын алу бағыттарын айқындау. Сондықтан, абайсыз қылмыскер тұлғасының белгілерін зерттеу, олардың қалыптасуына әсер ететін факторларды анықтау және статистикалық деректер негізінде олардың ерекшеліктерін талдау көзделеді.

Материалдар мен әдістер

Мақалада абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар және оларды жасағаны үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық нормалар, осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминологиялық сипаттамалары және олармен күресу шаралары, нормативтік құқықтық актілер, сот шешімдері, абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес мәселелеріне қатысты құқықтық және басқа да арнайы әдебиеттер пайдаланылды.

Зерттеудің дереккөздері ретінде Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының мәліметтері, әлеуметтік зерттеулер мен сауалнама нәтижелері алынды.

Зерттеу барысында талдау және синтез, салыстырмалы-құқықтық, тарихи-құқықтық, жүйелік және статистикалық әдістер қолданылды. Бұл әдістер абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептері мен ерекшеліктерін, сондай-ақ олардың алдын алу мәселелерін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Криминологияда қылмыскер тұлғасының маңызы зор. Оны зерттеудің мақсаты қылмыстық мінез-құлықтың алдын алу және қылмыстық мінез-құлықтың қайталануының алдын алу мақсатында қылмыстық мінез-құлықты тудыратын мінез-құлық ерекшеліктері мен тұлғалық қасиеттерді анықтау және бағалау болып табылады.

Қылмыскер қылмыс жасағанда қылмыскердің криминологиялық белгілері бірінші кезектегі мәнге ие және сондықтан алдын алу шараларының нысаны болып табылады.

Бірақ бұл сыртқы әлеуметтік факторларды елемей керек дегенді білдірмейді. Олар қылмыскердің жеке басының қалыптасуына белгілі әсер етеді және белгілі бір дәрежеде қылмыс жасауға ықпал етеді. Осы себепті қылмыс жасауды жеке тұлға мен нақты өмірлік жағдайдың қарапайым әрекеттесуінің нәтижесі ретінде ғана емес, сонымен қатар жеке адамның криминогендік сипаты мен ситуациялық факторлардың өзара әрекетінің нәтижесі ретінде де қарастырған жөн.

Қазіргі уақытта нарықтық қатынастардан капитализм қоғамына көшу үдерісі қажетті қарқын ала алмайды және адамдар тарапынан жүргізіліп жатқан экономикалық реформаның келешегін өз бетінше және объективті түрде бағалай алмауынан, олардың ұзақ уақыт бойы бастамашылық, тәуелділік әдетінен, еңбекақыны алу мүмкін болған кезде, ештеңеге жауап бермеуден, жаппай қолдауға ие бола алмайды. Өйткені, жауапкершілік мемлекет пен қоғам арасында символикалық түрде бөлінгендіктен, нәтижесінде жалпы уақытты белгілеу, жауапсыздық, бос және жалқаулық атмосферасы қалыптасты, бұл біздің қоғамды қазіргі дағдарыс жағдайына алып келді. Сақтық шараларын нақты және бұлжытпай орындау қоғамдық қауіпті зардаптардың алдын алудың қажетті шарты болып табылады.

Абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп абайсыздықтан немесе абайсыздықтан жасалған әрекет түсіндіріледі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде мұндай қылмыстар үшін жауапкершілікті қарастыратын қырықтан астам бап бар.

Барлық абайсызда жасалған қылмыстарды үш топқа бөлуге болады:

- 1) адамның техникамен өзара әрекеттесу саласындағы абайсыздықтан жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар;
- 2) басқару функцияларын немесе техникалық құралдарды пайдаланумен байланысты емес кәсіптік қызмет саласында абайсыздықтан жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар;
- 3) қызметтік (басқарушылық) міндеттерді орындау саласындағы абайсыздықтан жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар.

Жалпы қылмыстық құқық теориясында абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар қасақана жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарағанда қауіпті емес деп саналады. Сонымен қатар, бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік зияны айтарлықтай үлкен және технологиялық прогрестің дамуына қарай үнемі өсіп отырады.

Абайсызда қылмыс жасайтын адамдар, егер мұндай шешімдерді өздері үшін тиімді немесе мақсатқа сай деп есептесе, өз мүддесі мен өз шешімдері мен әрекеттерінің әлеуметтік зардаптарына немқұрайды қарау сияқты сипаттармен сипатталады.

Бұл тұлғалар кәсіби қызмет ережелеріне салақтық қатынаспен сипатталады. Жоғарыда көрсетілген себептерге байланысты абайсыздық қылмыстық құқық бұзушылықты қиын жағдайда жасалған ебедейсіз әрекеттердің нәтижесі деп санауға болмайды.

Кейбір абайсыздық қылмыстық құқық бұзушылықтарды кәсіби немесе күнделікті қызметте қауіпсіздік ережелерін білмеуден немесе толық білмеуден немесе осы білімді нақты жағдайда қолдана алмаудан туындайтынын жоққа шығаруға болмайды.

Қауіпсіздік ережелерін, оның ішінде механизмдер мен техникалық құралдарды пайдалануға байланысты бұзу тек оларды пайдаланатындарға ғана емес, олардың айналасындағыларға да нақты қауіп төндіреді, абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың санын көбейтеді. Бұл көріністердің қоғамдық қауіптілігі қылмыскер тұлғаның қауіпсіздік ережелерін сақтауды талап ететін салаларға тартылған, технологияларды толыққанды пайдаланушылар болған және қылмыстық абайсыздықтан, жеткіліксіз өмірлік тәжірибеден және қажетті дағдылардың, дағдылар мен зейіннің болмауынан жасалған бұзушылықтар нәтижесінде, абайсызда қылмыстық құқық бұзушылықтың толық субъектілеріне айналған жағдайларда айтарлықтай артады.

Қылмыскер тұлғасының абайсызда жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтарының қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттамалары жаңартуды және толықтыруды талап етеді; абайсызда қылмыс жасаған қылмыскер тұлғаның жеке басы туралы нақтыланған деректер және мұндай әрекеттердің алдын алу шараларын әзірлеу қажет.

Қылмыскердің құндылық-нормативтік жүйесінің ерекшеліктерін зерттеу олардың психологиялық мәнін ашуға, демек, қылмыстық мінез-құлықтың себептерін анықтауға әлі де жеткіліксіз. Сондықтан қылмыскерлердің психологиялық ерекшеліктерін (белгілерін) және олардың жеке санаттарын зерттеу Ю. М. Антонян, қылмыстық психологияның дамуына зор үлес қосты [1, 14 б.]. Сауалнамаға қатысқан топтардың құқық қорғау органдарына және олардың қызметіне деген көзқарасында айтарлықтай айырмашылықтар анықталды. Қылмыскерлер жазалау шараларын тым қатал деп бағалайды, әсіресе олар сотталған қылмыстық құқық бұзушылықтары үшін және олар сот жүйесіне сақтықпен және сенімсіздікпен қарайды, бұл заңға бағынатын азаматтардың басым көпшілігіне тән емес.

Қылмыскерлердің статистикалық деңгейде қылмыскер еместерден олардың құқыққа қайшы мінез-құлқын анықтайтын өте маңызды психологиялық ерекшеліктерімен ерекшеленетіні анықталды. Басқаша айтқанда, - Ю.М. Антонян, «қылмыскер тұлғасы ұғымын осы психологиялық мазмұнмен толтыруға болады. Бұл психологиялық қасиеттер адамның адамгершілік қасиетінің қалыптасуына қатысатындықтан, қылмыскерлердің қылмыскер еместерден моральдық-құқықтық ерекшеліктерімен ерекшеленеді» [2, 34 б.].

Зерттеу нәтижелері тексерілген қылмыскерлердің психологиялық портретін беруге және олардың өзіне тән жеке қасиеттерін анықтауға мүмкіндік береді. Криминология саласында қылмыс жасаған адамның жеке басын зерттеу және талдау маңызды аспектілердің бірі болып табылады. Бұл мәселені зерттеудің теориялық және практикалық мәні бар, өйткені тұлғаның ерекшеліктері арқылы бейімделу және өзін-өзі ұйымдастыру процестеріне айтарлықтай әсер ететін әртүрлі факторларды бағалауға болады.

Қылмыскерлер, ең алдымен, нашар әлеуметтік бейімделуімен және олардың әлеуметтік жағдайына жалпы қанағаттанбауымен сипатталады. Олар импульсивтілік деп аталатын айқын қасиет көрсетеді, ол өзін-өзі бақылаудың төмендеуінде, немқұрайдылық, менмендік әрекеттерінде, эмоционалды жетілмегендіктен және инфантилизмде көрінеді.

Олар сондай-ақ қарым-қатынас проблемаларымен сипатталады: басқалармен байланыс орнату қабілетсіздігі, басқа адамның көзқарасын қабылдай алмау немесе өзіне сырттан қарау. Бұл, өз кезегінде, барабар бағдарлану мүмкіндігін азайтады және қоршаған адамдардан және жалпы қоғамға немқұрайды, жауапкершіліксіз қарау идеясымен байланысты менмендікпен зарядталған идеялардың пайда болуына әкеледі. Осының бәрі бірігіп, бір жағынан өзіне-өзі сіңу, алшақтау, екінші жағынан жауапкершіліксіздік пен немқұрайдылық сияқты қасиеттерді құрайды. Нәтижесінде жағдайды дұрыс бағалау одан да қиындай түседі, өйткені мінез-құлық салақтық, олақтық көзқарастармен бақыланады, ал басқалардың әрекеттері қауіпті, қоғамға қауіп төндіреді, бұл қазіргі жағдайдан шығудың заңсыз тәсілдеріне әкеледі [2, 68 б.].

Криминологияда заңсыз әрекеттің белгілі бір түрін жасаған адамның жеке басын зерттеу және талдау маңызды міндет болып табылады. Оның үстіне жеке тұлғаның қасиеттері белгілі бір мағынада нақты қылмыстық құқық бұзушылықтың ғана емес, жалпы қылмыстық құқық бұзушылықтың себептерін анықтауға бағытталған кешенді талдаудың анықтаушы шарты болып табылады. Өз кезегінде, бұл мәселені қарастыру және зерттеу теориялық және практикалық тұрғыдан маңызды, өйткені дәл адамның криминогендік қасиеттері арқылы біз белгілі бір дәрежеде бейімделу және асоциализация процестерін ынталандырған әртүрлі факторларды бағалай аламыз [3, 75 б.].

Отандық криминологтар абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасауда жетекші рөлді субъектінің жеке басы, оның моральдық қасиеттері мен психологиялық ерекшеліктері атқарады, ал абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде оны қоршаған жағдайлар екінші жоспарға түседі деген пікір айтады.

Бұл бізге абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жай ғана қиын жағдайдағы ұқыпсыз әрекеттердің салдары емес екенін айқын көрсетеді, өйткені мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтардың жартысынан көбі төтенше жағдайларда емес, күнделікті жағдайларда, оларды менсінбейтіндерге белгілі ережелерді сақтамау арқылы жасалады. Абайсыз қылмыстық құқық бұзушылық жасайтын қылмыскерлердің басым көпшілігі үйде де, жұмыста

да қауіпсіздік ережелерін елемеу, өз мүддесін басқалардың мүдделерінен жоғары қою, жалпы тәртіпсіздік және т.б. сияқты жеке қасиеттерді көрсетеді.

Абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған қылмыскердің жеке басына тоқталмас бұрын оның жеке қасиеттерінің жалпы құрылымына назар аудару қажет, өйткені олар қылмыс жасауға әсер ететін негізгі шарттарды анықтауға мүмкіндік береді. Әрине, абайсызда қылмыскердің жеке басына тоқталмас бұрын, қылмыскердің жеке қасиеттерінің жалпылама құрылысына назар аудару керек, өйткені олар белгілі бір қылмысты жасауға әсер ететін белгілердің жиынтығын анықтауға мүмкіндік береді.

Абайсыз қылмыскерлердің моральдық-психологиялық ерекшеліктері қауіпсіздік ережелерін, жол қозғалысы ережелерін және т.б. бұзудың қоғамдық қауіптілігін жете бағаламаумен, оларды сақтау қажеттілігіне немқұрайды қараумен, жауапсыздық сезімімен сипатталады. Көптеген абайсыз қылмыскерлерге тән белгілерге жалқаулық, немқұрайдылық, тәртіпсіздік, өз міндеттерін елемеу, эгоизм (соның ішінде мансаптық нысанда), өз шешімдері мен әрекеттерінің, егер олар адамға пайдалы немесе қолайлы болып көрінсе, олардың әлеуметтік зардаптарына немқұрайды қарау және кәсіптік қызметтің күшеюі ережелеріне ресми көзқарас (пайдаланушылықты қоса алғанда) жатады.

Абайсыз қылмыскерлердің көпшілігі жеңіл және жауапсыз (басқалардың және мүліктің қауіпсіздігіне қатысты) немесе өзімішкіл және тұтынушылық мінез-құлыққа (кәсіби және күнделікті) немесе екі бағыттың үйлесімімен сипатталады. Абайсыз қылмыскердің ерекше тұлғалық қасиеті - өз іс-әрекетінің ықтимал теріс салдарын болжай алмау және өмірлік және кәсіби тәжірибенің жоқтығы. Бұл сипаттама демографиялық деректерге сәйкес келеді: жол-көлік оқиғаларына кінәлілердің ең жоғары жас тобы 18 бен 24 жас. Құқық бұзушылықтың ең көп саны бір жылдан екі жылға дейінгі кәсіптік жұмыс өтілі бар тұлғалармен жасалады.

Қауіпсіздік ережелерін «сәтті» бұзу тәжірибесі де абайсыз қылмыскерге тән тұлғалық қасиет болып табылады. Қолайлы жағдайларда белгілі бір тыйымдарды бұзған адам саналы түрде немесе бейсаналық түрде жағымсыз салдарлардың болмағанын есіне алады: ешкім зардап шекпеді, ал бұзушы жазасыз қалды. Бұл жағымсыз тәжірибе криминогендік рөл атқаратын өзінің жеке осал еместігіне деген сенімін қалыптастырады.

Негізсіз тәуекелге баруға ұмтылу, өзін-өзі тыныштандыратын формуланы үйреншікті қолдану: «Мүмкін, ол өтер», қабылданған шешімдер арқылы ойлану әдетінің болмауы, авантюризм, немқұрайдылық, жеңілтектік және өзіне шамадан тыс сенімділік те абайсыз қылмыскерге тән қасиет [4, 235 б.].

Өз кезегінде, құрылымдық жағынан қылмыскердің жеке басын анықтайтын ерекше белгілердің келесі түрлерін бөлуге болады [3, 76-78 б.]:

Биофизиологиялық сипаттамаларға тұқым қуалайтын аурулармен байланысты денсаулық жағдайы және жүйке жүйесіне қатысты психологиялық факторлар жатады. Бұл көрсеткіштер адамның қоршаған қоғамға қаншалықты сәйкес келетінін және оның білім деңгейін түсінуге көмектеседі. Өз кезегінде, оның геномының құрылымымен алдын ала анықталған адамның жеке ерекшеліктері екенін анықтауға болады.

Жынысына, жасына, тұрғылықты жері мен негізгі басым тұратын жеріне, отбасылық жағдайына, білім деңгейіне және т.б. байланысты әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар. Оның үстіне абайсыз қылмыскерлердің жеке тұлғалық криминогендік қасиеттерінің болуы қасақана қылмыстық әрекеттер жасаған адамдарға тән емес. Алайда бұл санаттағы тұлғалардың құқықтық санасында кемістік жоқ деп болжауға болмайды.

Моральдық-психологиялық сипаттамалар құндылықтардың, сенімдердің, өмірлік нұсқаулардың және т.б. анықтау болып табылады. Сондай-ақ, абайсыз қылмыскер тұлғаның басым немесе қалыптаспаған ерекше қасиеттерге назар аудару керек. Бұл ерекшелік тұтастай алғанда қоғам белгілеген жетекші құндылықтарға тікелей байланысты (мысалы, отбасындағы жеке қарым-қатынастар, еңбек қызметі, жеке тұлға ретінде дамуы және т.б.).

Абайсыз қылмыскерлердің жоғарыда аталған сипаттарының жиынтығы олардың құқық қорғау органдарына да, жалпы азаматтық және кәсіби міндеттеріне де жауапсыз көзқарасын қалыптастырады.

Көптеген криминологиялық зерттеулер абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың көпшілігінің әлеуметтік нормаларды сақтауға теріс көзқараста екенін көрсетеді. Бұл адамдардың мінез-құлқы өздерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қоғам «ойлап тапқан» ережелерді сақтауға немқұрайды қатынасымен сипатталады [5, 105 б.]. Абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасайтын қылмыскердің өзінің табиғатын ашатын индивидтің интеллектуалдық, эмоционалдық, ерікті қасиеттері [6, 102-107 б.].

Өз кезегінде, абайсызда, заңға қайшы әрекеттерді жасайтын тұлғаларды сипаттағанда, оларда тәртіпсіздік, басқаларға өзіншілдік, қоғам бұйырған ережелерді елемеу, қауіпсіздік шараларына немқұрайды қарау және т.б. Бұл сипаттар мен тұлғалық қасиеттер құқық бұзушының заңмен қорғалатын объектілерге, өз кезегінде, олардың алдындағы міндеттеріне жауапсыз және немқұрайды қарауына ықпал етеді. Демек, абайсызда қылмыс жасайтын жеке тұлғаның белгілерін олардың қоғамға жат бағыттылығы мен құндылық бағдарына байланысты қылмыскерлердің криминологиялық саралауында дербес топ ретінде анықтауға болады [7, 285 б.].

Абайсызда қылмыс жасаған тұлғалардың криминологиялық сипаттамасын жүргізу үшін жынысы, жасы, азаматтығы және тұрғылықты жері, білім деңгейі, кәсіби дағдылары және әсіресе моральдық-психологиялық қасиеттері сияқты белгілерге назар аудару қажет. Адамның нақты жағдаймен әрекеттесу кезіндегі мінез-құлқы ғана осы қылмыстық құқық бұзушылықтарды, мысалы, жол-көлік оқиғаларын жасауға әкеледі [8, 1769 б.].

Өз кезегінде, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу департаментінің жиынтық статистикалық деректерін талдай отырып, 2024 жылы абайсызда өлімге әкелген адамдардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларына келесідей деп қорытынды жасауға болады: барлығы 622 адам сотталған, оның 136-сы әйелдер, оның 3-і жүкті және 14-і 3 жасқа дейінгі баласы бар болса, 486 ер адам сотталған. Осы деректердің арқасында абайсызда қылмыс жасауға кінәлілердің басым көпшілігі ер адамдар, ал әйелдер осы санаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың 21% пайызын құрайтынын көреміз. Адамдардың жасына байланысты санатына тоқталатын болсақ, бұл жерде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде: - 14-17 жас - 11 адам; 18-24 жас - 80 адам; 25-29 жас - 98 адам; 30-49 жас - 337 адам; 50 жас және одан жоғары - 96 адам.

Демек, абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың шамамен 98%-ын 18 бен 50 жас аралығындағы адамдар жасайды. Бұл ішінара жас топтың қоғамдық қауіпсіздік ережелерімен әлі таныс еместігіне байланысты. Екінші жағынан, егде жастағы топ жағымсыз салдардың алдын алуға сүйенеді.

Абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасағандардың азаматтығы: ТМД елдерінің азаматтары (Қазақстан Республикасынан басқа) - 20 адам басқа мемлекеттердің азаматтары; азаматтығы жоқ адамдар - 2 адам.

Адамдардың тұрғылықты жері: осы елді мекеннің тұрақты тұрғындары - 563 адам; босқындар мен қоныс аударғандар - 1 адам; басқа елді мекеннің басқа тұрғындары - 53 адам; тұрақты тұратын жері жоқ адамдар - 5 адам. Статистика көрсеткендей, әдетте, сотталғандардың тұрғылықты жері қылмыстық құқық бұзушылық жасалған маңайдағы елді мекен болып табылады.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаған тұлғалардың білім деңгейі төмендегідей болды: жоғары кәсіптік білімі бар 77 адам, орта кәсіптік білімі бар 186 адам, орта жалпы білімі бар 95 адам және негізгі жалпы білімі бар, бастауыш білімі бар немесе білімі жоқ 137 адам. Оның ішінде 114 адам көк халаттылар болса, 13 адам студенттер. Демек, деректер динамикасын талдау абайсызда жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың көпшілігі, ең алдымен, адамның кәсіби қызметіне немесе электр және өрт қауіпті техникалық құралдармен дұрыс жұмыс істемеуіне тікелей байланысты екенін көрсетеді [9].

Абайсыз қылмыскерлер тұлғасының моральдық-психологиялық (этикалық) негіздері олардың эксцентриктігін көрсетеді, қоғамда болу үшін қолайлы жағдайларға қол жеткізуге, өзін-өзі қамтамасыз етуге, сондай-ақ олардың тұтынушылық қалауларына бағытталған [7, 286б.]. Өз кезегінде біз қарастырып отырған, абайсызда өлімге әкелген адамдар санаты өздерінің материалдық әл-ауқатына қол жеткізуді өзіндік басымдықтар мен өмірлік мақсаттар иерархиясында іргелі орынға қояды. Абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасайтын қылмыскерлердің көпшілігі өздерінің қауіпсіздігі үшін жауапкершілікті айналасындағыларға аударуға тырысатын сияқты.

Біз абайсыз қылмыскерлердің ең маңызды және ерекше белгісін - олардың мінез-құлық әрекеттерінің қайталануын бөліп көрсетуге болатынын айтқымыз келеді [10, 17 б.]. Сот тәжірибесі көрсетіп отырғандай, біз тексеріп отырған тұлғалардың көбіне күнделікті өмірде де, кәсіптік саласында да әртүрлі техникалық құралдарды пайдалану нұсқаулығына қатысты ұқсас бұзушылықтарға жол берілген. Демек, белгілі бір уақытқа дейін олар заңсыз салдардан аулақ болды.

Қорытындылай келе, абайсызда қылмыскер тұлғасының моральдық-психологиялық ерекшеліктеріндегі өзгерістер мен бұрмаланулар көбінесе жергілікті сипатқа ие және қауіпсіздік пен сақтық ережелерін елемеуге рұқсат етілген жағдайларда нақты көрінетінін атап келеді. Бұл нәтижелер осы адамдардың көпшілігінің жалпы оң кәсіби және күнделікті сипаттамаларымен байланысты. Алайда, егер құқық бұзушылықтар жүйелі түрде сақталса, қауіпсіздік ережелерін сақтамау заңмен реттелетін қызметтің басқа салаларына таралуы мүмкін екенін жоққа шығаруға болмайды.

Жоғарыда айтылғандар абайсыз құқық бұзушылар арасында бірінші кезекте жағдайлық тұрақсыз типтерді анықтауға мүмкіндік береді, бірақ қауіпсіздік және алдын алу ережелерін бұзатын зиянды түрлерді онша көп емес. Соңғы түрі қылмыскердің бұрынғы тұлғалық түрінің одан әрі өзгеруінің нәтижесі екенін атап өткен жөн.

Жоғарыда көрсетілгендей тұлғаның жағымсыз қасиеттері абайсыз қылмыскерде негізінен қоғамға қарсы бағытталған, жеткіліксіз айқын қоғамға қарсы тенденцияның болуын көрсетеді. Бұл абайсыздықтан жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі себебі. Абайсызда қылмыс жасаған қылмыскердің жеке басын талдай отырып, қоғамға қауіптілігіне назар аудару керек – бұл абайсыздық ұғымы, оның кең әлеуметтік түсінігінде. Өйткені, дамудың осы кезеңінде жаңа энергия көздерінің орасан зор санымен байланысты елеулі ғылыми-техникалық революция жүріп жатыр, осылайша қауіптілік көздерінің саны мен қуаты артады [10, 10 б.].

Авторлардың үлесі

Жумадильдинова А.Б. зерттеу тақырыбын айқындап, ғылыми тұжырымдаманы әзірледі, абайсызда қылмыс жасаған қылмыскердің жеке тұлғасының криминологиялық және құқықтық негіздерін талдады, мақаланың негізгі мәтінін жазды және қорытындыларын қалыптастырды.

Калкаева Н.Б. ғылыми дереккөздерге шолу жасап, нормативтік-құқықтық материалдарды жинақтады, зерттеу нәтижелерін жүйелеуге және мақаланың мазмұнын редакциялауға үлес қосты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 *Антонян Ю. М., Голубев В. П., Кудряков Ю. П., Бовин В. Г. Некоторые отличительные психологические черты личности преступника // Личность преступника и предупреждение преступлений. Сб. научных трудов. - М., 2007. -С. 13-26.*

2 *Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследование преступления. - М., 2016. -170 с.*

3 *Девятова А.О. Личность преступника: понятие и криминологическая характеристика // Отечественная юриспруденция. -2018.- № 7 (32). - С. 75-78 [Электрон.ресурс]. - <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnost-prestupnika-ponyatie-i-kriminologicheskaya-harakteristika> (өтініш берген күн:26.02.2026)*

4 *Инишаков С.М. Криминология. - М., 2011. – 235 с.*

5. Блувштейн Ю. Д. О содержании понятия «личность преступника» // Теоретические проблемы учения о личности преступника. - М.: Юридическая литература, 1989. - 256 с.
6. Карасева М.Ю. Криминологическая характеристика личности субъекта, совершающего преступления по неосторожности // Вестник РУДН. - 2016. - №2. - С.102-107 [Электрон.ресурс].:URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminologicheskaya-harakteristika-lichnosti-subekta-sovershayuschego-prestupleniya-po-neostorozhnosti> (өтініш берген күн:05.03.2026)
7. Авдийский В.И. Криминология и предупреждение преступлений: учебник для среднего профессионального образования. – М., 2021. – 301 с.
8. Пузыревский Р. В., Ткаченко Н. И., Спирыева А. Ю. Социально психологические свойства личности и уголовно-правовые особенности лиц, совершивших преступления по неосторожности // Столыпинский вестник. - 2022. - № (11). - С.1763-1771 [Электрон.ресурс].: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-psihologicheskie-svoystva-lichnosti-i-ugolovno-pravovye-osobennosti-lits-sovershivshih-prestupleniya-po-neostorozhnosti/viewer> (өтініш берген күн:06.03.2026)
9. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Прокуратура о ситуации по преступности по итогам 2024 года. // www.gov.kz. <https://www.gov.kz/pravstat/press/news/details>
10. Антонян Ю. М., Голубев В. П., Квашиц В. Е., Кудряков Ю. Н. Некоторые отличительные особенности личности неосторожных преступников // Личность преступников и индивидуальное воздействие на них. Сб. научных трудов. - М., 2009. - С. 10-17.

References

1. Antonyan Yu. M., Golubev V. P., Kudryakov Yu. P., Bovin V. G. Nekotorye otlichitelnye psikhologicheskie cherty lichnosti prestupnika // Lichnost prestupnika i preduprezhdenie prestupleniy. Sb. nauchnykh trudov. - М., 2007. - S. 13–26.
2. Antonyan Yu. M., Enikeev M. I., Eminov V. E. Psikhologiya prestupnika i rassledovanie prestupleniya. - М., 2016. - S. 170.
3. Devyatova A. O. Lichnost prestupnika: ponyatie i kriminologicheskaya kharakteristika // Otechestvennaya yurisprudentsiya. 2018. № 7 (32). S. 75–78 [Elektron. resurs]: <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnost-prestupnika-ponyatie-i-kriminologicheskaya-harakteristika> (otinish bergen kün: 26.02.2026).
4. См.: Inshakov S. M. Kriminologiya. М., 2011. S. 235.
5. Bluvshiteyn Yu. D. O soderzhanii ponyatiya «lichnost prestupnika» // Teoreticheskie problemy ucheniya o lichnosti prestupnika. М.: Yuridicheskaya literatura, 1989. 256 s.
6. Karaseva M. Yu. Kriminologicheskaya kharakteristika lichnosti subekta, sovershayushchego prestupleniya po neostorozhnosti // Vestnik RUDN. 2016. № 2. S. 102–107 [Elektron. resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminologicheskaya-harakteristika-lichnosti-subekta-sovershayuschego-prestupleniya-po-neostorozhnosti> (otinish bergen kün: 05.03.2026).
7. Avdiyskiy V. I. Kriminologiya i preduprezhdenie prestupleniy: uchebnik dlya srednego professionalnogo obrazovaniya. – М., 2021. 301 s.
8. Puzrevskiy R. V., Tkachenko N. I., Spiryayeva A. Yu. Sotsialno-psikhologicheskie svoystva lichnosti i ugolovno-pravovye osobennosti lits, sovershivshikh prestupleniya po neostorozhnosti // Stolypinskiy vestnik. 2022. № 4 (11). S. 1763–1771 [Elektron. resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-psihologicheskie-svoystva-lichnosti-i-ugolovno-pravovye-osobennosti-lits-sovershivshih-prestupleniya-po-neostorozhnosti/viewer> (otinish bergen kün: 06.03.2026).
9. Komitet po pravovoy statistike i spetsialnym uchetam Generalnoy prokuratury Respubliki Kazakhstan. Prokuratura o situatsii po prestupnosti po itogam 2024 goda. www.gov.kz. <https://www.gov.kz/pravstat/press/news/details>
10. Antonyan Yu. M., Golubev V. P., Kvashis V. E., Kudryakov Yu. N. Nekotorye otlichitelnye osobennosti lichnosti neostorozhnykh prestupnikov // Lichnost prestupnikov i individualnoe vozdeystvie na nikh. Sb. nauchnykh trudov. – М., 2009. S. 10–17